

Г. П. ГРЕТ

**ПОСТАВКА КНИЖКОВИХ ТОВАРІВ В СРСР
В РОКИ НЕПУ
І НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ
(ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)**

При оцінці суспільних явищ та понять не можна «...забувати снoвного історичного зв'язку, дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер» [1]. Організаційні форми поставки книжкових товарів в нашій країні склались історично залежно від зміни економічних, соціальних і культурних умов книговидавництва та книжкової торгівлі. Тому для розуміння багатьох сучасних актуальних проблем організації поставки книжкових товарів не можна не повернутися до витоків цього явища.

Вперше поняття «поставка», «договір підряду та поставки» зустрічаються в «Положенні про державні підряди та поставки», затвердженому в 1921 р. [6].

У період воєнного комунізму існувала політика розподілу книг за рознарядками. Відповідно до постанови Раднаркому РРФСР від 23.03.1921 р. вводилося безплатне постачання кни-

гами через Центродрук усіх радянських закладів та організацій за нормами, вирібленими центральною обліково-розподільчою комісією. В умовах відсталості та військової розрухи, книжкового голоду це була єдино вірна політика, що сприяла задоволенню небаченї раніше в масах трудящих тяги до книги, ліквідації неписьменності, що допомогала формуванню нового світогляду, будівництву соціалістичної економіки та культури.

Початок нової економічної політики, перехід до роботи всіх державних, партійних, громадських підприємств книговидавництва та книжкової торгівлі на основі госпрозрахунку, швидкий розвиток громадського сектору в сфері книговиробництва і витіснення ним приватного підприємства — всі ці головні явища на книжковому ринку країни відбувалися та розвивалися на фоні грандіозних економічних та соціальних змін.

Політика державних поставок на закріпленій законодавством юридичній основі провадилася як невід'ємна складова частина всієї державної політики. Вона закріпляла в чітких нормативних установках нові економічні відносини, що складалися вперше у світовому історичному досвіді як між пануючим одержавленим сектором і приватним підприємством, так і між державними організаціями і підприємствами народного господарства, причому останнє було найважливішим. Слід зазначити, що державна поставка як суспільне явище розвивалась і зміцнювалась як необхідна умова всього нового укладу.

Цілком природно, що в державному книговиробництві, яке виникало, формування системи поставки повинно було відіграти дуже важливу роль.

У 20-х роках центральним керівним і контролюючим органом книжкової торгівлі був Торгсектор, що входив до апарату Держвидаву РРФСР, який організував облік та розподіл книжкових запасів. Одночасно з ним функціонувало понад 300 господарськи самостійних організацій [7, с. 184] — державних, громадських, кооперативних. Існували й приватні книготорговельні підприємства.

На перших порах відносини поставки між основним книгопостачальним органом (Торгсектор Держвидаву РРФСР) та всім багатоукладним книжковим ринком не являли собою єдиної системи, що планується в загальнодержавному масштабі і навіть юридично регулюється. Вони можуть бути охарактеризовані як маса одноразових договорів, закупівельних угод, операцій на купівлю-продаж і т. д. і в багатьох відносинах мали ще характер дореволюційних економічних та юридичних уявлень.

При переході до єдиного державного планування, державної централізації управління народним господарством, повної ліквідації залишків приватновласницького сектора ЦК партії особливо увагу приділив реконструкції управління книговидавництвом. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про роботу Держвидаву РРФСР та про об'єднання видавничої справи» (1930 р.)

створений Центр книжково-журнального розповсюдження (Книгоцентр) як керівний орган книжкової торгівлі.

До завдань Книгоцентру входило переведення всієї роботи в галузі книжкової торгівлі на нові форми та методи книготорговсюдження [5, с. 373], розповсюдження продукції видавництв, що входять в об'єднання на основі господарських угод, заключених з видавництвами.

В обставинці грандіозних соціальних змін тієї епохи необхідно було побудувати систему оптового книгопостачання таким чином, щоб вона будувалася на реальному попиті найбільш масових груп споживачів — робітників, селян, представників інтелігенції. В ті роки ці соціально нові категорії споживачів знаходилися ще на стадії формування, важко було вивчати їх реальний попит, враховувати його різні економічні фактори і т. д. Тому Книгоцентр поступово переходив на регульовану поставку книг, яка не базувалася, однак, на вивченні попиту та представленні замовлень місцевих книготорговельних організацій.

Оскільки книга не доходила до споживача чи доходила на 60% [8]. Книгоцентр став застосовувати нові методи розподілу книг, методи планового розподілу. Робота по оптовому постачанню мережі була зосереджена в Бюро замовлень Книгоцентру, яке здійснювало зв'язок з видавництвами, направляючи заявки на перевидання книг, і, отримавши відомості про вихід книги, займалось її розподілом за наперед заготовленими бланками. Лише після виконання складом розподілу починалася робота по виконанню замовлень на книги з тієї невеликої кількості, яка залишалася після розподілу.

Розподіл книг повинен був сприяти більш швидкій доставці книг з місця друкування в місця розповсюдження, звідти — все більшому й більшому охопленню пунктів безпосередньо з центра, оскільки всяка посередницька ланка уповільнювала б цей процес передачі.

У 1931 р. розроблені норми планового розподілу книжкової продукції по областях, які базувалися на ряді політико-економічних та культурних показників, представлених відділеннями, та матеріалах планового відділу Книгоцентру, покладених в основу торгфінплану на 1931 р. [9]. Обласні відділення розробили свої норми розподілу літератури в процентах між усіма філіалами та базами своєї мережі по кожному розділу літератури окремо. Часто застосовувався механічний розподіл тиражів без достатнього обліку особливостей окремих районів, весь процес поставки книги відставав від темпів культурного будівництва.

Взаємовідносини видавництв та Книгоцентру в галузі тиражування, визначення необхідності книги будувалися так: правлінню кожного видавництва давалось право вирішувати, чи потрібна книга, а Книгоцентр зобов'язувався приймати цю книгу до розповсюдження, не дивлячись на те, чи зможе він її продати. Фактично книги здавалися видавництвами Книгоцентру на комісію, тому що за непродану продукцію не отримував вируч-

ки загальний фінансовий відділ Державного об'єднання книжково-журнальних видавництв (ОДВ), який фінансував та регулював усі розрахунки між Книгоцентром та друкарнею.

Книгоцентр прагнув забезпечити першочергове та максимально повне постачання літературою новобудов, особливо політичною, масовою та технічною. Згідно з постановою РНК від 20 березня 1931 р. «Про зміни в порядку кредитування» проведена кампанія по укладанню договорів з видавництвами, тобто введена система договірних відносин з видавництвами, що забезпечувала своєчасну поставку продукції видавництвами.

У зв'язку із слабкістю організаційної роботи і відсутністю реальних умов для її постановки на справді наукову, статистичну основу, система централізованого розподілу, запроваджена Книгоцентром замість планової, виявилася механічною, формальною, що призвело до осідання нереалізованих залишків книжкової продукції, омертвлення значних засобів, вкладених у виробництво книги, а також до виникнення «штучного» голоду на книги. ЦК ВКП(б) в постанові «Про видавничу справу» від 15 серпня 1931 р. засудив бюрократичні методи книгорозподілу, введені Книгоцентром, і вказав: «Органи книгорозповсюдження повинні перебудувати всю свою роботу на началах живого зв'язку з основними групами споживачів книги, ретельно вивчаючи культурний та господарський профіль районів, що обслуговуються, а також запити різних груп споживачів книги» [2, т. 4, с. 568].

Подальший розвиток поставки неперіодичних видань в нашій країні був пов'язаний з виконанням замовлень книготорговельної мережі.

У постанові правління ОДВ про реорганізацію Книгоцентру від 11 вересня 1931 р. зазначалася необхідність ввести з 1 жовтня 1931 р. замість розподілу книг по обласних відділеннях виконання замовлень периферійної мережі. Вводилося розсилання списків намічених до випуску книг з таким розрахунком, щоб замовлення надходили до моменту виходу книги з друку [9]. До 1 травня 1931 р. (встановлені урядом терміни) правління ОДВ підписало договори з усіма центральними видавництвами, а до 1 липня були укладені договори з крайовими та обласними відділеннями ОДВ. Таким чином, вже на початку 30-х років в СРСР закладена основа існуючої системи поставки неперіодичних видань, що опирається на замовлення і закріплена договором.

В системі ОДВ РРФСР в 1931 р. створене книготорговельне об'єднання книжково-журнальних видавництв (КОДВ) РРФСР, яке базувало свою роботу на зв'язках зі споживачами книги, вивченні культурного та економічного профілю районів, що обслуговуються. В апараті КОДВ функціонували літературні (асортиментні) відділи, які збирали замовлення, визначали тиражі та розподіл книг. В КОДВ також утворені сектори національної літератури, агітмасовий, експедиційно-транспортний, бібліотечний, культтоварів. Літературним відді-

лам надавалося право самостійно укладати договори з видавництвами та місцевими відділеннями КОДВУ. Поряд із встановленням взаємовідносин з видавництвами в їх завдання входили безпосередній зв'язок з периферійною торговельною мережею, інспектування її. Для регламентації товарних відносин в 1934 р. вперше розроблені «Особливі умови поставки неперіодичної друкованої продукції».

26 червня 1936 р. прийнята постанова РНК РРФСР «Про результати роботи КОДВ за 1936 р. та про затвердження торгфінплану на 1937 р.», яка перебудувала структуру управління КОДВ. Створені головні контори по оптовій торгівлі, яким дозволялося самостійно укладати з видавництвами договори на поставку книг. У 1938 р. розширені фінансові, господарські та адміністративні права КОДВ.

У 1949 р. в апараті новоутвореного Головного управління в справах поліграфічної промисловості, видавництва та книжкової торгівлі при Раді Міністрів СРСР (Головополіграфвидав) створені госпрозрахункові управління книжкової торгівлі, що здійснювали організацію роздрібною книжковою торгівлі та розвиток мережі, а також Управління оптової книжкової торгівлі (Союзопткниготорг), що займалося збиранням замовлень, визначенням тиражів та поставкою книг. Це позитивно позначалося на посиленні впливу книжкової торгівлі, видавничій справі, підвищенні відповідальності видавництв, створенні самостійних торговельних підприємств-книготоргів, підпорядкованих республіканським, крайовим та обласним управлінням поліграфічної промисловості, видавництв та книжкової торгівлі.

Значну роль в організації системи поставок в книжковій торгівлі відіграла постанова ЦК КППРС «Про стан та заходи покращення книжкової торгівлі» від 31 травня 1960 р. У постанові відзначалися основні недоліки в постачанні книгами споживачів. Необхідні видання в книготорговельну мережу надходили з великим запізненням, зростали книжкові запаси, а це впливало на систему кредитування. Що стосується заходів покращення поставки, то видавництвам було запропоновано дотримуватися термінів виконання планів випуску літератури, не допускаючи, без крайньої необхідності, виключення з планів книг, на які зібрані замовлення. Вказувалося на необхідність залучення громадськості та спеціалістів до складання замовлень на книги, заборонялося книготоргам та споживчим спілкам самовільно вносити зміни в замовлення магазинів, передбачалося систематичне проведення книжкових ярмарків з метою організації децентралізованих поставок.

В останні роки питання удосконалення взаємовідносин видавництв, поліграфічних підприємств та книготорговельних організацій, підвищення відповідальності підприємств за своєчасну поставку неперіодичних видань в роздрібну торгівлю залишалися в центрі уваги ЦК КППРС, Ради Міністрів СРСР, Держкомвидаву СРСР. Ці питання знайшли висвітлення в постановах ЦК КППРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи по

дальшому розвитку торгівлі» (1977), «Про покращення планування та посилення дії господарського механізму на підвищення ефективності виробництва та якості роботи» (1979), «Про серйозні недоліки та дотримання договірних відносин по поставках продукції та підвищення відповідальності міністерств, відомств та підприємств в цій справі» (1983), «Про удосконалення планування, матеріального стимулювання та управління в державній торгівлі та споживчій кооперації» (1986) [2, т. 13, с. 121—127, с. 408—451; 3, 4].

1. *Ленін В. І.* Повне збір. творів. Т. 39. С. 63. 2. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций, пленумов ЦК. 3. Правда. 1983. 16 апр. 4. Правда. 1983. 5 авг. 5. Собр. узаконений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1930. Отдел I. № 49. 6. Собр. постановлений правительства РСФСР за 1921 г. № 69. С. 548—550. 7. *Говоров А. А.* Создание централизованного управления и планирования советской книжной торговли (1928—1941) // Книжная торговля. Опыт, проблемы, исследования. 1983. Вып. 11. 8. *Погодин С.* Распределение в книгсраспространении // На книжном фронте. 1930. № 20—21. 9. Пятидневка Книгоцентра: Прил. к журн. «На книжном фронте». 1931. № 51. С. 8.

Стаття надійшла до редакції 10.04.89